

POČECI RADNIČKOG POKRETA U DUBROVNIKU

STIJEPO OBAD

Radnički pokret u Dubrovniku javlja se i razvija u uvjetima ekonomsko-društvene zaostalosti s jedne, i narodno-preporodnog gibanja s druge strane. I jedno i drugo ostavit će znatna traga na obilježje pokreta. Od prvih do sada poznatih političkih istupanja radnika revolucionarne godine 1848, do kraja devetnaestog stoljeća, kada pokret dobiva socijalističko obilježje, ovo razdoblje u razvitku radničkog pokreta u Dubrovniku može se promatrati kroz slijedeće razvojne faze: od prvih zahtjeva radnika godine 1848. do osnivanja radničkih društava 1873—1874; zatim od osnivanja društava do kraja sedamdesetih godina, kada uglavnom završava borba između narodnjaka i autonomaša oko idejnog utjecaja u radničkim društvima, te od početka osamdesetih godina do potkraj stoljeća, kada radnički pokret u ovome gradu dobiva socijalistički karakter. Posljednje dvije faze podudaraju se s tzv. periodom radničkih društava.

I

Do potkraj devetnaestog stoljeća Dubrovnik još živi u uvjetima zaostale privrede, bez industrije, banaka i štedionica. I robno-novčani odnosi također su nerazvijeni zbog male i slabe proizvodnje i nedovoljno razvijene trgovine. Aktivno privređivačko pučanstvo čine obrtnici, trgovci, pomorci, nadničari, a na selu zemlji radnici. Ostalo stanovništvo živi od državnih i privatnih službi, a mali broj vlastele od rente.

Tradicionalni sitni obrt donekle podmiruje potrebe pučanstva. Stari dubrovački obrtnički duh još je živ, tako da u gradu ima oko tridesetak raznih vrsti zanata gdje je zaposleno preko dvije stotine obrtnika sa zanatskim radnicima i šegrtima. To su uglavnom male zanatske radionice u kojima radi vlasnik s jednim ili dva šegrtu, rijetko kada više — obično manje. U gradu prevladava sitnoobrtnička proizvodnja. Najviše su zastupljene uslužne zanatlije: postolari, krojači, bravari, mlinari, papučari, mesari, bačvari, brijači, zlatari, drvodjelci, pekari i drugi. Većina je radionica na Placi, Ulici

POČECI RADNIČKOG POKRETA U DUBROVNIKU

od bačvara, Prijekom, te ulicama koje vode Placi. Po tim zanatima neke ulice još i danas nose imena. Pored navedenih postojale su i radionice za proizvodnju vunениh pokrivača, štavljene kože, bojadisaonice, voštarnice i druge.¹ Proces rada u tim radionicama obavljao se ručno bez stroja, pa je i proizvodnja bila mala.

POPIS OBRTNIKA I DRUGIH ZANIMANJA²

Red. br.	Naziv	Broj	Red. br.	Naziv	Broj
1	Birtaša	98	22	Pekara	5
2	Ribara	40	23	Zidara	5
3	Postolara	30	24	Kišobranara	5
4	Kavanara	23	25	Poduzetnika	5
5	Krojača	20	26	Preprodavača	5
6	Bravara	17	27	Bojadisara	4
7	Mlinara	16	28	Šupera	4
8	Papučara	11	29	Dobavljača	
9	Mesara	11		mesa	4
10	Bačvara	10	30	Urara	4
11	Krčmara	10	31	Užara	4
12	Brijača	10	32	Knjigoveža	3
13	Limara	9	33	Klobučara	3
14	Zlatara	8	34	Ljekarnika	3
15	Trgovaca		35	Vočara	3
	sit. robom	8	36	Tkalaca	2
16	Drvodjelaca	7	37	Sedlara	2
17	Trgovačkih putnika	7	38	Puškara	2
			39	Brusača	2
18	Gostioničara	6	40	Dimnjačara	1
19	Trgovačkih poduzetnika	6	41	Tapetara	1
			42	Modistkinja	1
20	Odvjetnika	6	43	Javnih bilježnika	1
21	Hotelijera	5			

¹ L. Maschek, »Manuale del regno di Dalmazia per l'anno 1874«, str. 275—285 i Bilanger Gaetano, »La Dalmazia«, *Compendietto di geografia e statistica*, Roveretto, 1881, str. 49.

² V. Lago, *Memorie sulla Dalmazia*, Venezia, 1869, str. CXXX—CXXXIX. Navedeni statistički podaci su iz g. 1857. Budući da se arhiv Kotarskog poglavarstva u Dubrovniku još sređuje, za sada nije bilo moguće doći u potpunosti do podataka koji se odnose na razdoblje o kojemu je riječ. Usporedi još i Lista anuale dei membri del preesistito Circolo di Ragusa chiamati all'Ufficio dei giurati pei reati di stampa conformata a senso della legge 9 Marzo 1869, per l'anno 1873. Arhiv Kotarskog poglavarstva, Poz. XIII, Historijski arhiv u Dubrovniku.

S. OBAD

POPIS RADIONICA I PRODAVAONICA³

Red. br.	Naziv	Broj	Red. br.	Naziv	Broj
1	Trgovina jestivom	154	11	Prodavaonica svjež. i solj. mesa	3
2	Uljarna	73			
3	Prodavaonica špirita	40	12	Željezarija	3
4	Prodavaonica sitne manufakturne trgovine	19	13	Radionica zemlj. posuđa	3
5	Žitnih mlinova	16	14	Knjižara i papirnica	2
6	Prodavaonica vina i ulja	9	15	Radionica za proizvod. voska	2
7	Kožara	8			
8	Radionica građevinskog drveta	7	16	Radionica za proizvod. tjestenine	2
9	Prodavaonica sitne trg. ukrasne robe	5	17	Radionica za proizvod. ogrtača	1
10	Pivovara	4	18	Tiskara	1

POPIS PROMETNIH SREDSTAVA⁴

Red. br.	N a z i v	Broj
1	Brodova preko 1000 tona nosivosti	15
2	Brodova do 100 tona nosivosti	6
3	Brodova do 50 tona nosivosti	52
4	Zaprežnih kola	2
5	Kola za prijevoz	1

Pored sitnog, donekle je zastupljen i razvijeni obrt. Tako, sedamdesetih godina u Gružu radi desetak brodogradilišta.⁵ U tim brodogradilištima grade se bracere, škune, male brodice, trabakule, a i veći brodovi, koji su uglavnom građeni za Dubrovačko pomorsko društvo. Od mehaniziranih pogona postoji tiskara, u kojoj radi nekoliko

³ Isto.⁴ Isto.⁵ C. Fisković, »Pravilnik bratovštine, dokumenti o gradnji i ostaci brodogradilišta u Gružu«, *Beritičev zbornik*, Dubrovnik 1960, str. 107—147.

•STATUTO
DELLA
SOCIETÀ OPERAJA DEL
PROGRESSO
IN RAGUSA.
—————
USTANOVA
RADNIČKOG DRUŠTVA OD
NAPRETKA
U DUBROVNIKU.

—————
DUBROVNIK
Tiskom Dragutina Prethera
1873.

Sl. 1. Naslovna strana statuta Societè operaja del progresso iz 1873.
Fig. 1. Frontispizio dello Statuto della Scietà operaja del progresso del 1873.

tipografa. Prerada poljoprivrednih proizvoda, maslina, žita i grožđa obavlja se primitivno, na ručni pogon. Gotovo u svakom selu jedna uljarna u vlasništvu je seljaka ili pak vlastele. Brašno se melje u žitnim mlinovima u Konavlima (Ljuta), Župi (Mlini) i Primorju (Zaton). Grožđe se preraduje u seoskim konobama i vlasteoskim podrumima. Najveći je pogon izvan Dubrovnika solana u Stonu koja može zaposliti nekoliko desetina radnika, više sezonskih nego stalnih. G. 1874. u stonskoj solani proizvedeno je sedamnaest tisuća metarskih centi soli, koja služi za podmirivanje domaćih potreba, a nešto i za izvoz.

POPIS BRODOGRADITELJA DUBROVAČKOG POMORSKOG OKRUŽJA⁶

Naziv	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.	1875.	1876.	1877.	1878.	1879.	1880.
Konstruktori	9	8	9	8	7	7	14	6	6	6	5	6	5	5	2
Proti	25	23	26	25	28	29	58	15	16	17	13	12	10	9	9
Drvodjelci	54	97	64	60	80	100	234	189	195	217	173	170	151	160	125
Šuperi	4	28	21	21	36	38	84	88	76	86	81	88	84	67	52
»Foratori«	6	8	8	9	13	8	20	11	13	16	10	9	12	14	5
»Legatori«	16	24	30	35	43	26	54	26	24	35	25	25	20	26	20
Fini drvodjelci	9	2	6	7	8	8	16	8	10	14	6	6	11	14	8
Izrađivači jarbola	5	6	4	5	4	4	8	4	3	5	3	2	2	4	3
Izrađivači jedara	2	2	5	4	7	5	10	2	2	2	3	1	—	2	1
Izrađivači konopa	4	5	5	5	4	3	6	2	2	2	4	2	2	2	2
Brodski kovači	12	12	11	11	12	7	34	13	14	14	11	12	12	18	7
Opremači brodova	2	2	4	4	6	4	8	3	3	13	4	4	3	8	2
Ukupno	148	217	193	194	248	240	564	367	364	427	338	337	312	326	236

Promet u dubrovačkom kraju slabo je razvijen. Postoji samo jedna cesta izgrađena u ranijim desetljećima, i to više u strateške svrhe. Veze sa zaleđem održavaju se karavanskim putem, a one na moru brodovima manje tonaže. G. 1868. pokrenuta je akcija za izgradnju kolnog puta i željeznice koja će vezati i približiti unutrašnjost Dubrovniku. Slijedećih godina na tome se više radi, osobito poslije okupacije Bosne i Hercegovine od strane Austrije, kada je ukinuta stoljetna granica između Dalmacije i ove pokrajine.⁷

⁶ Annuario marittimo 1867—1881.

⁷ Ostavština Pera Čingrije, oglas broj 1204, Historijski arhiv u Dubrovniku.

Osamdesetih i devedesetih godina življe su trgovačke veze s gravitacionim zaleđem. Trgovci iz tih krajeva donose vunu, vosak, stoku i stočarske proizvode, a kupuju manufakturnu i prehrambenu robu. Poljoprivredni i stočarski proizvodi dubrovačkog kraja prodaju se uglavnom na domaćem tržištu. Neki od njih po kvaliteti zaostaju za onima u ostaloj Dalmaciji. To se lijepo vidi i na Mljekarskoj izložbi u Beču 1873, na kojoj sudjeluju Defedente Fenili iz Dubrovnika, Antun Špica iz Šipanske luke, te učitelj Petar Obuljen i vlastelin Sabo Đorđić s Lopuda. Proizvodi dubrovačkih izlagača jeftiniji su od drugih, ali i slabiji po kvaliteti.⁸ Međutim, dubrovačko maslinovo ulje na glasu je kroz čitavo devetnaesto stoljeće, osobito na imanjinima Gundulića, Bizzaro-Ohmučevića, Natalića i Puljezija. Dobrim dijelom se izvozi, i to u Trst, Krf i Italiju.

Početak sedamdesetih godina znatno se povećava pomorska trgovina, a s njom u vezi i tonaža brodova. Tako na primjer 1859. Dubrovnik ima 52 broda do 50 tona nosivosti. Osnivanjem Dubrovačkog pomorskog društva 1869. grad će slijedećih godina dobiti još nekoliko brodova s više tisuća tona nosivosti. Tako 1874. Društvo ima jedanaest jedrenjaka s preko sedam tisuća tona nosivosti i vlastito brodogradilište u Gružu. Brodovlasnici i brodograditelji uglavnom su domaći ljudi iz Dubrovnika, bliže ili dalje okolice grada.

Osamdesetih, osobito devedesetih godina nastale su krupne promjene u našem brodarstvu. Doba jedrenjaka kao da prestaje, a mjesto njih sve više dolaze brodovi na paru. Preorijentacija na parobrodarstvo išla je dosta sporo. U Dalmaciji se Dubrovčani među prvima orijentiraju na parobrode, pristupajući osnivanju parobrodarskih društava i u tolikoj mjeri podižu trgovačku mornaricu da je na prijelazu stoljeća bila među najjačima u ovom dijelu naše obale.

Ribarstvo je nerazvijeno, ali je donekle podmirivalo domaće potrebe. U svakom većem primorskom mjestu: Cavtatu, Slanom, Stonu, Šipanu i Lopudu bilo je nekoliko ribara, a u Dubrovniku najviše.

II

Gospodarske prilike na dubrovačkom selu dosta su teške jer većina seljaka još živi u kmetskim odnosima, ekonomskoj i prosvjetnoj zaostalosti, patrijarhalnim životnim navikama, klasno izrabljivano i nezadovoljno. Do sedamdesetih godina vlasnici zemljišta nisu ništa radikalno učinili da se unaprijedi poljoprivredna proizvodnja ili pak riješe agrarni odnosi. Kmetovi su postavljali zahtjeve za raskidanje tih odnosa još prvih desetljeća devetnaestog stoljeća, te

⁸ *Narodni koledar* 1873. Zadar 1874, str. 66, 69 i 70.

g. 1848, a osobito šezdesetih i sedamdesetih godina.⁹ U Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću više puta se raspravljalo o tom pitanju u dubrovačkom kraju, ali se ništa radikalno nije riješilo. Seljaci nastoje doći do zemlje, kako bi se izvukli iz bijede i zaostalosti. Na njihovo siromašno stanje dobrim dijelom utječe i usitnjenost posjeda, primitivna obrada većinom lošeg zemljišta, nerodice, kao ona 1873, nameti i davanja »gosparu«. Početkom sedamdesetih

Sl. 2. Napredno radničko društvo iz 1875.

Fig. 2. Associazione operaia progressista del 1875.

⁹ Od g. 1815. sve su češći zahtjevi za raskidanje agrarnih odnosa na području bivše Dubrovačke Republike. Osobito do toga dolazi 1848, kad kmetovi u Konavlima, a i oni u ostalom dijelu okružja, otkazuju davanja »gosparima«. Šezdesetih godina zahtjevi su češći, osobito na području cavtatske općine. Tako se 1864. Niko Veliki Pucić dogovorio s kmetovima Dunava, Mrcina, Pločica i Mikulića u Konavlima za otkup, ali do toga nije došlo zbog pokrajinskih izbora, na kojima su autonomaši kandidirali Orsata Bondu nasuprot narodnjaku Đuru Puliću. Oni su pronijeli vijest u Konavlima »da gospodar Orsat oslobodit će kmete od službe«, a protiv Pucića su govorili da »Škatići (Pucići, op. S. O.) su se arvali s' kraljem, pa ih je strah da ih ne satarise ter hoće da bježu iz Dubrovnika. Ne pustite se privariti, oni će biti usilovani dat Vam i kuće i baštine za komad kruha.« (N. Beritić, »Iz korespondencije Nika Velikog Pucića«, *Arhivski vjesnik* III Zagreb (1960), pismo 12, str. 101).

28.000.47

USTANOVA
DUBROVAČKOG
RADNIČKOG DRUŠTVA

STATUTO
DELLA
ASSOCIAZIONE OPERAJA
RAGUSEA

U DUBROVNIKU
Tiskara Dragutina Pretnora
1874.

Sl. 3. Naslovna stranica statuta Dubrovačkog radničkog društvo iz 1874.
Fig. 3. Frontispizio dello Statuto dell'associazione operaia Rogusea del 1874.

godina položaj kmetova se toliko pogoršao da mnogi više nisu mogli udovoljavati obavezama, ali ih je vlastelin putem procjenitelja (zapoštata), ili pak vlasti prisiljavao da plate dužni iznos. Ukoliko kmet ne bi predao ili platio određeni iznos u roku četrnaest dana, onda bi se učinilo »da stvari porobljene budu predane u ruke držatelja seoske glavarstva... od kojih stvari nek pak bude određena procjena i prodaja«. ¹⁰ Nekada se kmet morao zadužiti kod domaćeg trgovca da bi »isplatio gospodara«, pa je bilo slučajeva da bi istodobno bio dužan i jednome i drugome. U takvim ekonomskim prilikama kmetovi su se teško mogli oslobađati i postati »vlastiti«. Nije drugo preostalo nego napuštati selo i odlaziti na more ili prekomorske zemlje, jer u ekonomski nerazvijenom Dubrovniku višak seoske radne snage nije mogao naći zaradu. Otada datira prvo veće iseljavanje stanovništva iz dubrovačkog kraja u izvanevropske zemlje, osobito Ameriku. Tako je od 1884—1887. iz dubrovačkog kotara iselilo u Ameriku preko 400 muških i 33 ženske osobe. ^{10a}

III

Društveno-političke prilike u Dubrovniku u drugoj polovici stoljeća dosta su složene. Pedesetih godina vlada političko mrtvilo, dok se slijedećeg desetljeća lokalna politička vlast nalazi u rukama autonomaša. Na općinskim izborima 1869. dubrovački su narodnjaci među prvima u Dalmaciji dobili općinu u svoje ruke, i može se reći da sedamdesetih godina uglavnom rukovode političkim životom grada. ¹¹ Uzevši vlast, odmah pristupaju ponarođivanju škola i ureda.

¹⁰ Arhiv Kotarskog poglavarstva, spis br. 234 od 1. srpnja 1871. Historijski arhiv u Dubrovniku. Vidi i Ivelio Antonio, *Saggio d'uno studio storico-critico sulla colonia e sul contadinaggio nel territorio di Ragusa*, Ragusa 1873.

^{10a} *Radnik* br. 2 od 15. ožujka 1887. i br. 4 od 15. travnja 1887.

¹¹ Pobjeda dubrovačkih narodnjaka snažno je odjeknula i među rodoljubima izvan naših krajeva. Dubrovački studenti na bečkom sveučilištu uputili su čestitke prvom načelniku narodnjaku grada Dubrovnika Rafi Puciću i Stionici dubrovačkoj. Također i hrvatsko-slovensko društvo »Jug« uputilo je pismo zastupnicima grada Dubrovnika koje glasi ovako:

Poštovana gospodo zastupnici grada Dubrovnika

Veseli nam glasovi doletiše, da je Dubrovnik u borbi za narodnu svetinju, pravo i jezik pobijedio tudjinštinu izabravši u gradsko vijeće same narodnjake. Tim se glasovom mi odazivljemo u znak radosti što se najkrasniji diel naše domovine otimlje ispod tudjinštine, što Hrvat tu biva svoj na svojem, što vašim gradom ne ravnaaju već ljudi koji uvriedjahu i vriedjaju svetinje vaše i naše, koji ne pamte da je Dubrovnik rodio prve nam pjesnike, da je slovio i slovi sa svoje ljubavi spram slobode. Nje ste pobjedili a s njima tudjinski upliv; dao Bog i oživielo nekadanje veličje Dubrovnika a uzanj čitave nam domovine. Stvorilo se stvarnom

G. 1868. dubrovačka gimnazija je sekularizirana, a 1869. uveden je u njoj hrvatski kao nastavni jezik, tako da je za nekoliko slijedećih godina potpuno slavenizirana, odnosno kroatizirana i postala patriotsko i prosvjetno žarište ovoga grada.¹² Tih godina dubrovačka gimnazija bila je najnarodnija srednja škola u Dalmaciji. Profesori i učenici uglavnom su svi narodnjaci.

I dubrovačka općina postepeno se ponarođuje. G. 1869. na sjednicama općinskog vijeća prvi put većina vijećnika govori hrvatskim jezikom, a slijedeće godine i zapisnici se počinju voditi na tom jeziku. I inače u obiteljima i na javnim mjestima Dubrovčani se služe narodnim jezikom i po tvrdnji jednog suvremenika »Dubrovnik je bio najnarodniji dalmatinski grad toga vremena«. ¹³ Bez sumnje nacionalno-preporodni duh zahvatio je sve slojeve dubrovačkog društva.

U to doba znatno su pojačane znanstvene, književne i kulturne veze sa Zagrebom. S otvaranjem Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i Sveučilišta u Zagrebu, neki dubrovački učenjaci postaju članovi Akademije, a studenti, istina još u malom broju, odlaze u Zagreb »da se kod vas uče i dostignu jevropsku prosvjetu, pa alkoli se taj zavod dobro razvije i rascvjeta zbližiee nas veće nego

istinom naše pravo, koji ište da nam domovina bude samosvojna, neovisla, da se njena raskomadana uda skupe u jedno tielo. To pravo je stanac kamen na kojemu se ima osnivati i podizati sva naša državna zgrada. Pravo hrvatsko geslo je naše narodne borbe, te ste borbe vi sada slavo-učestnici, a mi ćemo za vami. Vam braniocem za narodnu čast, pravo, jezik i slavu, vam kličemo iskreno: Živili! Živio Dubrovnik stara dika i ponos hrvatski! Živila Dalmacija koljevka hrvatske države i slave! Podpisani: Predsjednik »Juga« Ulrich, Podpredsjednik Kozić, Odbornici: Mrazović, Lanta, Vrčević. Tajnik Zelenik. Vidi *Narodni list* br. 24 od 24. ožujka 1869.

¹² *Narodni list* br. 86 od 27. listopada 1869. i A. Palavršić-B. Zelić, *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*, Split 1962. sv. 4 pismo br. 82. Usp. G. Novak, »Borba za narodni jezik u školama, sudovanju i uredovanju u Dalmaciji (Prilog Narodnome preporodu u Dalmaciji)«, *Anali Historijskog instituta JAZU*, godina VIII—IX, Dubrovnik 1962. Prosvjetne prilike u dubrovačkom području bile su dosta loše. Relativno je malen broj pismenih. G. 1873. od 36.307 stanovnika, nepismenih je 31.059, a pismenih 5248. U dubrovačkom kotaru šk. g. 1872/73. postojala je 31 škola, od toga u općini Dubrovnik 7, Rijeci 2, Zatonu 4, Slanom 1, Stonu 6, Lopudu 2, Sipanu 2, Mljetu 2 i Cavtatu 4. Većinom su muške, a ostalo pomoćne škole. Šk. g. 1871/72. bilo je 2130 muških i 2110 ženskih školskih obveznika, a škole je posjećivalo svega 714 muških i 174 ženske djece (Maschek, *Manuale*, str. 274). U tim školama predavao se hrvatski, dok u Dubrovniku, Slanom i Rijeci na oba jezika, (Arhiv Kotarskog poglavarstva Poz. Consiglio scolastico distrituale 1873., *Prospetto sommario* . . . nel anno 1871/72).

¹³ *Vienac* br. 13, (1875), str. 213.

sva prava na dalmatinski teritorij.«¹⁴ Sedamdesetih godina Dubrovnik je zaista doživljavao preporod u svakom pogledu u novim uvjetima i težnjama izraženim u nacionalno-preporodnom gibanju u ovim našim krajevima.

Sl. 4. Zastava Dubrovačkog radničkog društva iz 1874.
Fig. 4. Bandiera dell'Associazione operata Ragusea del 1874.

¹⁴ Arhiv JAZU XII A 580/3. Pismo Međa Pucića Franji Račkom. Prilikom dolaska Franje Josipa u Dubrovnik 1875. Dubrovčani su raznim manifestacijama nastojali pokazati caru slavenski ili bolje reći hrvatski karakter grada. Glavna ulica Placa bila je iskićena državnim i hrvatskim trobojnicama. Učenici gimnazije dočekali su cara na vratima grada s hrvatskim trobojnicama oduševljeno vičući »Živio naš hrvatski kralj«. I Niko »Veliki« Pucić, kojeg je car posjetio — izvjesio je na svojoj kući hrvatsku zastavu. Narod na ulici većinom ga je pozdravljao sa »živio«, a autonomaši s »eviva«. Jedna skupina Konavljana nago-vorena od autonomaša pozdravljala ga je s »āvviva«, jer da bi u riječi »živio« car mogao razumjeti da mu se kaže »živino«. Na prolazu kroz dubrovački kraj narod ga je dočekivao s hrvatskim i austrijskim zastavama i pozdravljao jednim i drugim pozdravom. Tih dana gostovalo je u Dubrovniku prvi put Zagrebačko zemaljsko kazalište koje je došlo na poziv Dubrovčana. Izveli su nekoliko predstava među kojima i Mejrimu od Matije Bana u korist Dubrovačkog radničkog društva (Slavko Batušić, »Kazališne veze između hrvatskog sjevera i juga«, *Dubrovački festival* (1950), str. 118). O gostovanju Zagrepčana u Dubrovniku vidi Miljenko Foretić, »Predstave na narodnom jeziku u Dubrovniku od otva-

Osamdesetih i devedesetih godina među dubrovačkim narodnjacima nema ranije sloge, već dolazi do sukoba kao posljedica hrvatsko-srpskog spora širih razmjera. Zalaganjem slovinaca, okupljenih oko lista »Slovinac«, sukob se ublažava, ali godine 1885. dolazi 'do konačnog raskida.^{14a} Otada uglavnom narodnjaci izbjegavaju upotrebljavati staro zajedničko ime »narodnjak«, već se sve više deklariraju kao Hrvati i Srbi. U dubrovačkoj i ostaloj dalmatinskoj štampi hrvatske i srpske orijentacije pojavljuju se članci u kojima se raspravlja da li su Dubrovčani Hrvati ili pak Srbi. Uz pomoć autonomaša Srbi neko vrijeme drže općinu, koja posljednje godine stoljeća dolazi u hrvatske ruke.

IV

Prvo političko istupanje radnika revolucionarne godine 1848. označava početnu fazu u razvitku radničkog pokreta u Dubrovniku, koja traje do osnivanja radničkih društava početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Još u predrevolucionarno doba primjećuje se veliko nezadovoljstvo među dubrovačkim radnicima, osobito obrtnicima zbog zavodaženja takse na obrt, koja se do 1848. toliko povećala da su mnogi morali prodavati namještaj da bi platili porez.¹⁵ Nezadovoljstvo puka najbolje se manifestira u proljeće 1848. ostrim protestom protiv administracije starog režima. Nove slobode neki radnici shvaćaju tako kao da se ubuduće neće raditi, da će biti ukinuta dotadašnja davanja, da će bogati uzdržavati siromašne i da će živčne namirnice biti besplatne za svakoga.¹⁶ Jedna skupina nezadovoljnika protestira kod okružnog poglavara i općine radi nedovoljne opskrbe grada prehranbenim artiklima. Zbog suprotstavljanja njihovim zah-

ranja Bundićeva kazališta godine 1865. do djelovanja Gjačkog teatralnog društva godine 1882«, *Dubrovnik* br. 1—2, (1963). Povodom odlaska Zagrepčana u Dubrovnik August Šenoa napisao je pjesmu *Pozdrav Dubrovniku*, koja je pročitana na svečanom skupu u Dubrovniku. Sutrađan načelnik grada Rafo Pucić uputio je brzojav koji glasi: »Općina dubrovačka čuvši sinoć s ushićenjem »Pozdrav Dubrovniku« na ime svega pučanstva zahvaljuje srdačno velikom pjesniku uzdižuć k nebu ruke da se bratski vez što prije ispuni. Načelnik Pucić.« (Nacionalna sveučilišna biblioteka Zagreb, brzojav iz Dubrovnika R 4064 b). Tih dana jedni i drugi više puta su nazdravljali slozi i jedinstvu našega naroda. Na kraju između Dubrovčana i Zagrepčana bilo je iskreno »pozdravljenje ne kao između ljudi koji su kratko doba zajedno, nego baš kako među starom braćom iste čudi i krvi.« *Narodni list* br. 44 od 20. lipnja 1875).

^{14a} N. Ivanišin, »Časopis Slovinac i slovinstvo u Dubrovniku«, *Rad JAZU* knj. 324, (1962), str. 171—245. Usporedi J. Šidak, »Prilog razvoju jugoslavenske ideje do 1914«, *Naše teme* br. 8—9, (1965), str. 1310. i 1311.

¹⁵ Spis br. 444/2 St. od 17. travnja 1848. III/4, Historijski arhiv Zadar.

¹⁶ *Rimembranze della settimana* br. 4 od 22. travnja 1848.

tjevima dvojica prisjednika izbačeni su iz općine na ulicu. U tim događajima osobito se ističu postolari otac i sin Pavo i Jero Savasta i brijač Antun Selak, čija je brijačnica neke vrsti klub, gdje se sastaju nezadovoljnici i raspravljaju o dnevnoj politici.¹⁷ Po ocjeni lokalnih političkih vlasti to je bila »jedna bezobrazna galama od trideset ili četrdeset osoba između neotesanaca i drugog ološa niže klase, koji su nekad nagovoreni a nekad i potkupljeni.«¹⁸

Dakle, u dubrovačkom četrdesetosmaškom previranju sudjeluju dobrim dijelom radnici, obrtnici i gradska sirotinja, zahtijevajući poboljšanje uvjeta života. Nezadovoljnika predvode ugledniji obrtnici proslavenske ili pak protalijanske orijentacije. Vještím posredovanjem lokalnih političkih vlasti nezadovoljnici se smiruju, tako da su početkom 1849. političke vlasti mogle konstatirati da više »nema stvarne komunističke opasnosti«.

Dubrovník u to doba još nema strukovnih udruženja ili pak radničko društvo koje bi okupilo radnike svih struka. Od nekadašnjih obrtničkih korporacija iz doba Dubrovačke Republike, koncem šezdesetih godina spominju se samo četiri, i to vjerskog obilježja. Pored obrtnika, čije ime nose, u njima ima članova iz drugih društvenih slojeva.

Trgovačko-obrtnička komora u Dubrovniku pokušava više puta utemeljiti udruženje za skrb i uzajamno pomaganje radnika, ali do toga ne dolazi, jer se mnogi boje da će se time ugasiti bratovštine. Nemoguće je bilo osnovati i strukovna udruženja, jer u Dubrovniku nema toliko obrtnika pojedinih struka, na primjer drvodjelaca, postolara, kovača, zidara, limara, zlatara itd., da bi mogli imati svoja društva. S druge pak strane, mnogi obrtnici su toliko siromašni da ne mogu uplaćivati potrebni iznos u zajedničku blagajnu.

U sastavu trgovačko-obrtničke komore nalazi se neka vrst »škole« za obuku obrtnika i druga »crtanja« s oko dvadeset i pet učenika za čitavo područje Komore, u koju spada i Kotor, s tim da svake treće godine škola prelazi iz jednog u drugi grad.¹⁹

Pedesetih godina ne primjećuje se jače gibanje među dubrovačkim radnicima, niti sudjelovanje u političkom životu grada. S obnavljanjem ustavnog života početkom šezdesetih godina, zapaža se nešto veće angažiranje pojedinaca u politici jedne i druge građanske stranke, među kojima prednjače učesnici iz četrdesetosma-

¹⁷ Presidijalni spis br. 1164/p od 15. svibnja 1848, Historijski arhiv Zadar. Usporedi Presidijalni sp's br. 400/p od 7. kolovoza 1849. Historijski arhiv Zadar, te sign. Ve Arhiv općine Dubrovn'k, i sign. AN-VI/14 Arhiv Historijskog instituta JAZU Dubrovnik.

¹⁸ *Rimembranze della settimana* br. 9 od 27. svibnja 1848, str. 89.

¹⁹ M. Foretić, Političko-društvena pozadina dubrovačke satire iz godine 1869 (u tisku).

ških događaja u Dubrovniku. To se opaža 1861, te za izbora 1865. i 1869. među kojima se ističe Antun Selak, tada već narodnjak. Inače tih godina građanske stranke još ne pokazuju veći interes za ovaj društveni sloj, a političke vlasti također ne pokušavaju riješiti pitanje nezaposlenosti i siromaštva, pogotovo među osobama starije dobi.

V

Pojava radničkih društava označava početak druge faze u razvitku radničkog pokreta, koja traje do konca sedamdesetih godina. Nakon pobjede narodnjaka na pokrajinskim izborima 1870. autonomaši gube mnoge pozicije iz ranijeg desetljeća, ali se zato grčevito bore da u novim političkim prilikama sačuvaju što se može sačuvati, ili još više, da okupe oko sebe i one društvene slojeve koje ranije nisu imali.²⁰

Početkom sedamdesetih godina u Dubrovniku i u ostaloj Dalmaciji osnivaju se radnička društva na temelju zakona o slobodi udruživanja. Inicijatori su uglavnom autonomaši, ali i narodnjaci.

Ni dubrovački autonomaši nisu htjeli ostati iza svojih drugova u Dalmaciji, tim više što od 1869. narodnjaci imaju lokalnu političku vlast, a time postepeno dolaze i do ključnih pozicija u gradu. U drugoj polovici 1873. skupina autonomaša Abel Serragli, Frano Blazić, Jakov Benpotarh, Vincenzo Garzoni, Lodovico Marotti, Stijepo Matičević i Đuro Milošević pokreću akciju za osnivanje radničkog društva.²¹ U početku pripreme teku normalno. Osnovan je inicijativni

²⁰ Sedamdesetih godina autonomaši nastoje na razne načine oživjeti stranku. Tako su na primjer na izborima pomoću agitacija, spletki i obećanja kmetovima da će biti oslobođeni kmetstva, autonomaši uspjeli da Lopuđani i Šipanjeni izdadu na izborima 1870. i da Orsat Bonda i Ante Bajamonti dođu mjesto Đura Pulića i Rafa Pucića (*Narodni list* br. 54 i 57 za godinu 1870, te A. Palavršić-B. Zelić, *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*, 141. i 143. bilješka 5, str. 26. i 28). I u svakidašnjem životu autonomaši se ponašaju silovito. Tako jednog dana tajnik prusko-njemačkog konzulata u Dubrovniku obraća se činovniku na pošti na hrvatskom jeziku, a ovaj se izdere na njega riječima: »Parlate italiano! Io non capisco il vostro slavo«. Ovaj ne zna talijanski, već nastavi i dalje hrvatski. Činovnik ljutito zahtijeva od njega da razgovaraju njemački. Dubrovački dopisnik zadarskog Narodnog lista se pita: »Gdi smo mi? U čijoj smo zemlji? Čiji znoj ova gospoda činovnici jedu? Oli talijanski, oli naš hrvatski.« (*Narodni list* br. 81 od 17. listopada 1877).

²¹ Arhiv Kotarskog poglavarstva, Protocolli dal I al 2800 br. 151, 233, 498, 700, 930, 1060, 1300, 1388, 1874, 2381, 2406, 2564, Historijski arhiv u Dubrovniku. Zasada se navedeni spisi nijesu mogli naći na odnosnom mjestu. Vidi i Maschek, *Manuale...* 1872. str. 309, 315; 1873. str. 331; 1874. str. 320—321; 1875. str. 294. Sedamdesetih godina u Dubrovniku su još i ova društva: Casino 1820—1880; Narodna štonica 1863; Società di Risparmio in Ragusa 1871; Zemljoradnički savez 1871; Srpsko pjevačko društvo »Sloga« (crkveno) 1874; Società filharmonica 1875; Narodna čitaonica u Gružu 1876; Dubrovačko akademsko društvo 1876; Dubrovačka građanska muzika 1878.

odbor u koji ulaze Frano Blazić, Abel Serragli, Jakov Benpotarh, te Jero Savasta, Antun Selak i Alaga koji ne pripadaju autonomnaškoj stranci.²² U početku autonomashi ne teže da Društvo dobije stranačko obilježje, već da okupi sve radnike bez obzira na stranačku pripadnost. Društvo dobiva naziv Napredno radničko društvo, i za kratko vrijeme okuplja preko četiri stotine članova, podrijetlom iz raznih društvenih slojeva. Tako u Društvu nalazimo brijače, postolare, papučare, kovače, drvodjelce, zlatare, urare, krojače, vlasuljare, kožare, bačvare, soboslikare, te liječnike, ljekarnike, inženjere, trgovce i druga zanimanja. Po jedan predstavnik svake profesije ulazi u upravu Društva.

Napredno radničko društvo osnovano je sa svrhom da među članovima širi ljubav i bratstvo, moralni, intelektualni, ekonomski i tehnički napredak radnika, da unapređuje obrt i pomaže bolesne, stare i nemoćne radnike, koji su zbog iscrpljenosti i siromaštine upali u bijedu. Isključuje se svako političko djelovanje u Društvu.²³

Međutim, namjere autonomasha brzo su uočene. U stvari, njihova je svrha bila pridobiti što veći broj članova, osobito radnika, kako bi oživili rad stranke koja je poslije pobjede narodnjaka na lokalnim izborima 1869. i pokrajinskim izborima 1870. izgubila onaj prestiž koji je imala šezdesetih godina.

Početkom 1874. dubrovački narodnjaci preko radničkih prvaka Jera Savaste i Antuna Selaka nastoje paralizirati akcije autonomasha. Savasta se povlači iz uprave Društva gdje je vršio funkciju potpredsjednika. Putem otvorenih pisama uprava zahtijeva da izjavi da li i dalje želi ostati potpredsjednik Društva ili ne. Također ga optužuju da je »nepravilno zadržao« originalan tekst statuta i poručuju mu da ga vrati ili će u protivnom biti prisiljeni predati tužbu Kotarskom sudu.²⁴

Narodnjaci preko Jera Savaste i drugih unose razdor u Društvo. Savasta ih optužuje da se više brinu o stvarima koje ih se »lično tiču nego za društveni interes«. Po njegovim riječima, apsolutna većina članova misli kao i on, te s ostalima želi napustiti Društvo, jer se uvjerio da su njegovi ciljevi sasvim drugi nego što je najavljeno u statutu.²⁵

²² Arhiv Kotarskog poglavarstva spis br. 14 od 14. siječnja 1874. Historijski arhiv u Dubrovniku.

²³ Maschek, *Manuale*... str. 320. Usp. Skurla Stjepan, *Ragusa. Centi storici*, Zagabria 1873, str. 113.

²⁴ Arhiv Kotarskog poglavarstva spis br. 602 od 15. siječnja 1874, Poz. XIII, Historijski arhiv u Dubrovniku. Ovo društvo potvrđeno je od strane Namjesništva u rujnu 1873. Usporedi J. Cazi, *Počeci modernog radničkog pokreta u Hrvatskoj (1880—1895)*, knjiga II, Zagreb 1958, str. 350.

²⁵ Arhiv Kotarskog poglavarstva spis br. 602 od 16. siječnja 1874, Poz. XIII i spis br. 602 od 22. siječnja 1874, Poz. XIII, Historijski arhiv u Dubrovniku.

Videći da se Društvo ne može održati, uprava upućuje poziv radnicima i upozorava kako je žalosno da se društvo mora raspustiti, i to krivicom skupine ljudi koji su neiskusne radnike pridobili za sebe. Na kraju poziva se kaže: »Braćo radnici! Naše Društvo je postavljeno da se volimo i pomažemo jedan drugoga. Odstranimo politiku i živila bratska ljubav«. ²⁶

Za sve što se dogodilo u Društvu uprava optužuje općinu kojom rukovode narodnjaci, vlastelu koja u većini pripada toj stranci, te njihove pristaše i »plaćenike« da su krivi što je društvo došlo u takvo stanje. ²⁷

Narodnjaci ne oklijevaju, već nastoje da što prije izvrše udar na Društvo. Prethodno upozoravaju radnike s namjerama uprave Naprednog radničkog društva, u cilju da se pokaže i dokaže »onome koji nas cijeni da smo djeca, te kao djecu htio bi nas voditi za nos, ukažimo da smo od njega svjesniji«. ²⁸ Tako je u svibnju zakazana skupština u Bondinu kazalištu, na kojoj je trebalo izabrati upravu društva. Skupina radnika na čelu s Antunom Selakom nije htjela prisustvovati radu skupštine, već je naknadno upala sa zahtjevom da i oni kao članovi žele glasovati. Na ponovnom glasovanju narodnjaci su dobili većinu glasova, te istupili iz društva. Slijedećih godina Napredno radničko društvo slabi, te uprava podnosi zahtjev novoosnovanom radničkom društvu narodnjačke orijentacije da se spoje, ali ovi drugi odbijaju *a limine*. Još neko vrijeme Društvo životari i sredinom osamdesetih godina više se ne spominje.

Kako se vidi, autonomaši su osnovali prvo radničko društvo u Dubrovniku i time prvi pristupili organiziranju radnika u ovome gradu. Njihovim okupljanjem u radničko društvo, autonomaši su htjeli vratiti izgubljene pozicije, ali je akcija završila neuspjehom, s obzirom da su narodnjaci imali političku vlast i jak utjecaj u svim slojevima društva.

VI

Sredinom 1874. narodnjaci pristupaju pripremama, zatim osnivanju svog radničkog društva koje je dobilo naziv Dubrovačko radničko društvo. U upravu ulaze Jero Savasta, predsjednik, Antun Selak, Antun Kelez, Dragutin Pretner, te istaknuti intelektualci odvjetnik Pero Čingrija kao prvi tajnik i prof. Antun Vučetić drugi

²⁶ Arhiv Kotarskog poglavarstva spis br. 658 od 24. siječnja 1874, Poz. XIII, Historijski arhiv u Dubrovniku.

²⁷ *Il Dalmata* br. 15 od 21. veljače 1874.

²⁸ Arhiv Kotarskog poglavarstva spis br. 658 od 7. veljače 1874, Poz. XIII, Historijski arhiv u Dubrovniku.

tajnik.²⁹ Osnutak je imao velik odjek u dalmatinskoj i banskoj Hrvatskoj. Utemeljenje društva kao veliku pobjedu dubrovačkih narodnjaka pozdravljaju ban Ivan Mažuranić, Josip Juraj Strossmayer, Miho Klaić, Đuro Pulić i drugi. I zadarski *Narodni list* pozdravio je osnutak društva »nazirajući mu dugi opstanak i svaki napredak«.³⁰ Kompozitor Ivan Zajc izabran je za počasnog člana, a dubrovački dobrotvor Nikola Amerling za pokrovitelja Društva.

Dubrovačko radničko društvo utemeljeno je sa svrhom da moralno i materijalno potpomaže siromašne radnike i obrtnike, da unapređuje umni, moralni i tehnički napredak radnika. Društvo također ima zadatak prosyječivati radnike, podizati njihov ekonomski položaj, pomagati bolesne, starce, udovice i sirotinju umrlih radnika, pronalaziti zaposlenja i ukazivati kada je potrebno pomoć u rasprodaji proizvoda svojih članova.³¹

Da bi društvo postiglo cilj, ustanovljena je zakladna glavnica,³² u koju je priložio znatnu sumu društveni dobrotvor Nikola Amerling. Tako na primjer, ako se radnik razboli i boluje više od tri mjeseca, prima potporu od Društva. Pomoć može dobiti i član obitelji radnika, ukoliko je u velikoj siromaštini, a kretala se je 30—40 novčića na dan, u vremenu od tri mjeseca. Ako pak bolest traje duže, o tome odlučuje glavna skupština društva. Članovi također plaćaju tjedni prilog prema godinama starosti i na temelju toga imaju pravo na društvenu pomoć. Ako se zaklada poveća, postoji mogućnost da se i potpora poveća.

Prema nekim odredbama statuta, Društvo teži da se pretvori u neku vrst humanitarne ustanove. U gradu ima velik broj siromašnih radnika, osobito onih u starijim godinama koji trebaju od nekoga pomoć. Društvo je zaista okupilo znatan broj siromašnih radnika. Od 270, koliko ih je bilo u početku, potkraj sedamdesetih godina broj se popeo na 350 članova.

Uprava društva također nastoji podići stručnu spremu, osobito mlađih radnika. Tako pri Društvu postoji »škola« za stručno obrazovanje, a vodi je učitelj Vjekoslav Pjerotić. Iz nepoznatih razloga od 1876. škola nije mogla biti više »slava«. Tomu se protive Pretner, Flori, Đivović i Bibica, te istupaju iz Društva. Od 1879. društvo ima

²⁹ Ostavština Pera Čingrije pod Razno, Historijski arhiv u Dubrovniku.

³⁰ *Narodni list* br. 48 od 17. lipnja 1874, i br. 54 od 8. srpnja 1874.

³¹ *Ustanova Dubrovačkog radničkog društva*, Dubrovnik, 1874, str. 2. Usp. *Narodni list* br. 54 od 8. srpnja 1874, *Slovinac* br. 14 od 1878. str. 233, Stjepan Skurla, *Ragusa. Cetini . . .* str. 13, i Josip Čažl, *Počeci*, str. 322—323 i 350.

³² *Narodni list* br. 54 od 8. lipnja 1874.

glazbu — Dubrovačka građanska muzika — pod vodstvom učitelja Grossmana,³³ Među članovima i građanstvom kupe se prilozi za nabavku društvenih glazbala.³⁴

³³ *Slovinac* br. 6 od 1879. str. 96.

³⁴ 3. veljače 1879. pojavila se prvi put u javnosti »Dubrovačka građanska muzika« Dubrovačkog radničkog društva pod vodstvom Grossmana. Društvo je također dobilo i himnu koju je napisao Medo Pucić, a uglazbio Ivan Zajc. Tekst glasi:

Na djelo, Braćo Radnici!
Složnom snagom tecimo!
A da nas i znoj ovlaži,
Pošten je znoj u radnika.

Djelaj, kreši, kuj;
Predi, pleti, snuj.

Zalud bi zemlja nosila
Dubrave, rude i živo
Da nije ruke radničke
Što zemnim blagom promeće.

Djelaj, kreši, kuj;
Predi, pleti, snuj.

Zalud bi čovjek pameću
Najboljih našo izuma,
Da nije ruke radničke,
Što miso u čin pretvara.

Djelaj, kreši, kuj;
Predi, pleti, snuj.

Zaludu sve nam bez rada,
Bez rada nema radosti,
Bez rada nema slobode,
A rad je božji blagoslov.

Djelaj, kreši, kuj;
Predi, pleti, snuj.

Uz dobar rad nam kutnjica
Valjanu djecu odgaja
Sokole sve i grlice
I š njima božji blagoslov.

Djelaj, kreši, kuj;
Predi, pleti, snuj.

Od dobra rada država
Bogastvom raste i slavom
A cjeloj ljuckoj općini
Radnički trud je blagoslov.

Djelaj, kreši, kuj;
Predi, pleti, snuj.

Skupština društva održava se svake godine u društvenim prostorijama na Placi, kasnije na Poljani i Zuzorinoj ulici.³⁵ Članovi mogu biti redoviti i počasni od 15—60 godina. Pored radnika i obrtnika u društvu je bilo trgovaca, činovnika, intelektualaca, dok predsjednik Društva može biti samo osoba koja se bavi nekim obrtom.

Dubrovačko radničko društvo posjeduje zastavu, dubrovačku dvobojnicu kao simbol nekadašnje dubrovačke političke nezavisnosti, a u sredini su izvezene riječi Dubrovačko radničko društvo.³⁶ Pored zastave Društvo ima i značku s dubrovačkim bojama na kojoj je pčela kao simbol sloge i marljivosti.

Dubrovačko radničko društvo, osnovano u burnim godinama našeg nacionalnog života, uglavnom je okupilo sve ono što je bilo nacionalno u Dubrovniku. Najveće zasluge na organiziranju radnika imaju politički prvaci Medo Pucić, Rafo Pucić, Pero Čingrija, te radnički prvaci Antun Selak i Jero Savasta, koji se u političkom životu grada javljaju još 1848. Narodnjaci uglavnom preko njih razbijaju autonomaško radničko društvo u nastojanju da se radnici organiziraju u novo društvo koje će imati narodno-preporodni pečat. Svakako, Društvo želi pomoći osobito siromašnim radnicima, ali više na principu samopomaganja. To je, istina, bio korak naprijed, ali ne i rješenje svih problema iz života radnika.

Na djelo dakle radnici
Slobodnim srcem nastojmo,
Pa da nas i znoj natopi,
Radnički znoj je blagoslov.

Djelaj, kreši, kuj;
Predi, pleti, snuj.

(Slovinac br. 4 od 16. veljače 1879, str. 64)

³⁵ 20. studenog 1874. svečano je otvorena dvorana Dubrovačkog radničkog društva. Tom prilikom priređena je glazbena zabava s plesom. Muški zbor uz pratnju orkestra otpjevao je »Pjesmu Dubrovačkog radničkog društva« koju je za tu prigodu sastavio Ivan August Kaznačić, a uglazbio Vjekoslav Bizzaro. Pero Budmani je otpjevao komičnu ariju »Udite rustici« iz opere »Elisir d'Amore« od Donizzetija, dok je ariju iz opere »Lucia« također od Donizzetija pjevao Đuro Musselin, a Vjekoslav Pretner i Vjekoslav Bizzaro su svirali na violini i glasoviru »I puritani« od Bellinija, dok je Mato Zglav pjevao cavatinu »La Callunna é un venticello« iz opere »Il barbiere di Seviglia« od Rossinija. Orkestar radničkog društva izveo je cavatinu iz opere »Atilla« od Verdija, dok je Ivo Tedeski pjevao romancu iz opere »Il Furioso« od Donizzetija i na koncu dvostruki četveropjev otpjevao je »Tam gdje stoji« od Vatroslava Lisinskog. (Vidi program zabave prigodom otvaranja dvorane Dubrovačkog radničkog društva, Dubrovački muzej — Arhivska zbirka).

³⁶ Zastava Dubrovačkog radničkog društva iz 1874. čuva se u Dubrovačkom muzeju.

VII

U trećoj fazi razvitka radničkog pokreta u Dubrovniku od početka osamdesetih godina do potkraj stoljeća dolazi do značajnih previranja među dubrovačkim radnicima s obzirom da se u Dubrovačko radničko društvo uvlače nacionalističke i šovinističke tendencije, i time ono gubi ranije obilježje. Društvo gubi onaj ugled koji je imalo u prethodnom desetljeću, u njemu dolaze do izražaja gospoda, a radnici ga napuštaju, jer od njega nemaju koristi, tako da je došao u pitanje opstanak Društva.³⁷ S druge pak strane Društvo gubi ranije narodnjačko, a dobiva srpsko obilježje. U njemu imaju sve veću ulogu Srbi, i to srbokatolici skupa s autonomašima koji poslije raspuštanja svog društva prilaze ovome.³⁸

Nakon raskida među dubrovačkim narodnjacima, Hrvati izlaze iz radničkog Društva i potkraj osamdesetih godina pomišljaju osnovati svoje društvo. Do toga dolazi godine 1894, i to zauzimanjem Frana Supila koji nekoliko godina igra značajnu ulogu u njemu.³⁹ Društvo je dobilo naziv Hrvatska radnička zadruga s izrazito hrvatskim obilježjem.⁴⁰ Prvih godina ono lijepo napreduje, okuplja dobrim dijelom siromašne radnike i obrtnike, tako da oko 1897. ima više članova od Dubrovačkog radničkog društva.

G. 1887. u Dubrovniku izlazi list *Radnik*, koji ima srpsko obilježje. List se bavi više mjesnom politikom, ali upozorava na slabosti u Radničkom društvu. U njemu se tiskaju članci iz pera Stijepa Strazičića u kojima se govori protiv socijalizma, koji kao »otrovna strijela« teži za tuđim posjedima, a »mi se gražamo čitajući što rade danas neki socialiste«,⁴¹ osobito oni u Francuskoj i Njemačkoj.

Nekoliko godina kasnije pojavljuje se knjižica *Socializam u sadašnjem obliku* od Nikše Gradija,⁴² koji pokušava negirati Marxovo i Engelsovo učenje. Koliko je do sada poznato, to je prva tiskana knjižica u Dalmaciji u kojoj se raspravlja o marksizmu.

³⁷ *Glas dubrovački* br. 24 od 15. kolovoza 1886. str. 190; *Radnik* br. 3 od 1. travnja 1887; *Dubrovnik* br. 2 od 12. siječnja 1896.

³⁸ *Dubrovnik* br. 2 od 12. siječnja 1896.

³⁹ *Crvena Hrvatska* br. 52 od 29. prosinca 1894.

⁴⁰ *Crvena Hrvatska* br. 4 od 26. siječnja 1859; br. 2 od 11. siječnja 1896 i br. 2 od 9. siječnja 1897. Prema »Proglasu« list je trebao izaći krajem 1886, ali je Kotarsko poglavarstvo zabranilo tiskanje. List se pojavio 1. ožujka 1887, te izlazi svakog prvog i petnaestog u mjesecu do kolovoza. Vlasnik, izdavač i odgovorni urednik je Domo Depolo, a tiskan je u tiskari Dragutina Pretnera u Dubrovniku.

⁴¹ *Radnik* br. 1 od 1. ožujka 1887.

⁴² Nikša Gradi jedan je od najučćenijih Dubrovčana tih godina, suradnik u »Slovincu« i urednik lista *Glas Dubrovački*.

Ali i pored toga u Dubrovniku dolazi do jačih pokušaja organiziranja radničkog pokreta i širenja socijalističkih ideja. Prve vijesti o tome imamo 1897, kada dubrovački socijalisti samostalno istupaju na izbore i putem proglasa pozivaju radnike da »glasaju za one ljude, koji će se boriti za sveopće pravo glasa, za osamsatni rad i za osiguranje starosti radnika. Time su oni konkretno i jasno definirali prvi socijalistički program radničke klase toga vremena u Dalmaciji«. ⁴³ List *Crvena Hrvatska* reagira na pojavu socijalista, koji propovijedaju »da više ne valja bit ni Srbi ni Hrvati nego socijaliste«. ⁴⁴

G. 1897. proslavljen je u Dubrovniku međunarodni praznik rada 1. maja. Tom prilikom oko osamdeset socijalista prošlo je Placom u povorci, zakićeno crvenim karanfilima. To je bila prva proslava međunarodnog praznika rada u ovome gradu kojoj su dubrovački radnici socijalisti dali klasni karakter. ⁴⁵

*

Radnički pokret u Dubrovniku u ovom razdoblju pod jakim je utjecajem politike građanskih stranaka, osobito u razdoblju radničkih društava. Radničku klasu uglavnom čine zanatlije i zanatski radnici, još nema industrijskog proletarijata, klasne svijesti i vlastite politike, već se građanskom politikom pokušavaju rješavati neka pitanja života radnika. Od toga su radnici imali malo korist. Dakle, problem siromaštine ostaje i dalje čekati svoje radikalno rješenje.

Dubrovačka radnička društva autonomaške i narodnjačke orijentacije nisu odgovorili svojoj svrsi koja je zacrtana u statutima, već su više postala institucije za stranačke interese, okupljajući radnike prema nacionalnoj pripadnosti. Takva politika razjedinjavala je radnike i usporavala nastojanje k rješavanju društveno-ekonomskih problema.

I pored toga pojava radničkih društava označava prekretnicu u razvitku radničkog pokreta u Dubrovniku. Upravo tada javlja se prvi put povezivanje radnika raznih struka u jedno udruženje kroz koje se počinje radati klasna solidarnost. Ulazeći postepeno u javni politički život dubrovačko radništvo prvi put stupa na povijesnu pozornicu i postaje faktor na koga se počinje računati.

⁴³ D. Foretić, »Socijalistički radnički pokret u Dalmaciji posljednjih godina XIX stoljeća«, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. VI—VII, Zagreb (1960), str. 14.

⁴⁴ *Crvena Hrvatska* br. 10 od 6. ožujka 1897. Usporedi i brojeve 19, 23 i 28 iste godine.

⁴⁵ O razvitku radničkog pokreta dalje vidi Mato Kapović, »Radnički pokret u Dubrovniku (1897—1929)«, *Dubrovnik* br. 3 (1964).

S. OBAD

S. Obad: GLI INIZI DEL MOVIMENTO OPERAIO A RAGUSA

(DUBROVNIK)

Riassunto

Il movimento operaio a Ragusa compare e si sviluppa in condizioni di arretratezza economico-sociale da un lato e dal movimento nazional-popolare (risorgimentale) dall'altro. L'uno e l'altro lasceranno notevole impronta sul carattere del movimento. Dai primi moti politici operai nell'anno rivoluzionario 1848, sino agli ultimi decenni del secolo XIX, quando questo movimento acquista un carattere socialista, questo periodo può venir trattato attraverso le seguenti fasi di sviluppo.

Nella prima parte, dall'anno 1848 sino alla fondazione di società operaie nel 1873-74, gli operai di Ragusa non sono organizzati né collegati, non si fanno sentire nella vita pubblica, tranne che nel 1848, anno in cui prendono parte ai tumulti e ai disordini in questa città.

Nella seconda parte, dal 1873 sino alla fine degli anni settanta, si formano a Ragusa società operaie e precisamente nel 1873 la »Società operaia del Progresso«, di orientamento autonomista dalmato e nel 1874. la »Società operaia ragusea« di orientamento nazionalista (patriottico). Negli anni settanta i nazionalisti hanno in mano le redini della vita politica, fanno propaganda a favore della »Società operaia ragusea«, sicché l'influsso della società operaia filo italiana incomincia a infiacchire e verso la metà degli anni ottanta non si menziona più.

Nella terza parte, dall'inizio degli anni ottanta, sin verso la fine del secolo, in nuove condizioni politiche, nella »Società operaia ragusea« emergono tendenze nazionaliste e scioviniste, di maggior dimensioni, quale effetto della contesa serbo-croata, e con ciò la Società perde il suo carattere nazionalista avuto innanzi. L'elemento croato ne esce e nel 1894. fonda la »Cooperativa operaia croata« che in sostanza aduna operai e artigiani meno abbienti.

In questo periodo incomincia a uscire a Ragusa il giornale »L'Operaio« (1887) di orientamento serbo, che richiama l'attenzione sulle manchevolezze della Società operaia, riportando articoli contro il socialismo. Nel 1892. esce l'opuscolo »Il Socialismo nella sua forma attuale« di Nikša Gradi, il quale cerca di negare la dottrina di Max e Engels. Ma nonostante ciò, a Ragusa si sviluppa il pensiero socialista, sicché alle elezioni del 1897, gli operai socialisti di Ragusa si presentano con un programma indipendente. Nello stesso anno viene celebrata a Ragusa, per la prima volta, la festa internazionale del lavoro, il Primo Maggio.

Il movimento operaio a Ragusa, particolarmente durante il periodo delle società operaie, subisce un forte influsso della politica dei partiti borghesi; non esiste ancora un proletariato industriale, che avesse una coscienza di classe e una propria politica. Malgrado ciò il periodo delle società operaie indica una svolta decisiva del movimento operaio in questa città. Proprio in questo momento si segnala, per la prima volta, un raggruppamento di operai di vari mestieri in una associazione attraverso la quale incomincia a sorgere una solidarietà di classe. Gli operai di Ragusa prendono man mano alla vita pubblica e politica entrando in scena e diventando un fattore di cui si incomincia a tener conto.